

Б. Яценко

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-КОРПОРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ ГОСПОДАРСТВА ЯПОНІЇ

Поширена думка про те, що економіка Японії – це складна, розгалужена, добре впорядкована, високопродуктивна система, в якій основними взаємодіючими елементами є держава і корпорації. Точніше, у підприємницькій діяльності тут взаємодіють держава в особі різних організацій і підприємств, корпорації (вони складають лівову частку юридичних осіб), окремі індивідуальні власники, а також різноманітні громадські й некомерційні установи (університети, науково-дослідницькі заклади тощо) та іноземні підприємства й індивідуальні власники. Корпоративний сектор становив основу цієї структури. У 1998 р. 2465 тис. юридичних осіб (майже половина з них – акціонерні підприємства) контролювали близько 3/5 сукупних активів держави. В них було зайнято понад 55 % працюючих [1].

Важлива особливість формування системи власності в Японії полягає у тому, що остання концентрується переважно в руках юридичних осіб. Протягом усіх післявоєнних років відбувалося зростання їх ролі та зменшення питомої ваги індивідуальних акціонерів у володінні акціонерним капіталом. Як видно з табл. 1, частка індивідуальних власників серед акціонерів в Японії протягом другої половини ХХ ст. знизилася з понад 3/5 (61,3 % – в 1950 р., 69 % – в перші повоєнні роки) до 1/4 наприкінці століття, а частка юридичних осіб зросла з 1/3 до майже 3/4 (з врахуванням капіталу іноземних фірм). Звичайно, подібний процес структурних змін у господарстві країн з ринковою економікою на сьогодні – інтернаціональне явище, але в Японії він зайшов особливо далеко.

Зниження ролі індивідуальної власності у цій країні, якоюсь мірою, пояснюється меншою привабливістю для населення капіталовкладень в акції (невисокі дивіденди в умовах Японії) порівняно з іншими цінними паперами, невігідними умовами оподаткування тощо. Проте основна причина полягає в проведенні політики цілеспрямованого нарощування власності юридичних осіб, які зосереджують у своїх руках акції не заради отримання високих прибутків, а з метою забезпечення та установаження міжфірмових виробничих зв'язків і формування пакетів цінних паперів для зміцнення контролю за підприємництвом у сферах діяльності, що їх цікавлять. Основні категорії власників акціонерного капіталу в Японії з 70-х років – фінансові інститути (банки, страхові фірми тощо) та корпорації виробничої сфери. Частка ж державної власності у цій сфері була й є незначною.

Таблиця 1.

Динаміка питомої ваги акцій, які належать різним типам власників в

Японії

%	1950	1972	1990	1997
<u>Державний сектор</u> (уряд і місцеві органи)	3,1	0,2	0,7	0,5
<u>Корпоративний сектор</u>	35,6	59,0	72,8	66,2
Фінансові інститути,	12,6	33,9	46,0	41,3
в т.ч. – банки	–	–	22,1	21,6
- страхові фірми	–	–	17,1	14,3
- інші організації*	–	–	6,7	6,3
Корпорації виробничої сфери	13,8	23,6	24,8	23,8
Компанії по операціях з цінними паперами	9,2	1,5	2,0	1,1
<u>Індивідуальні власники</u>	61,3	37,2	22,6	23,5
<u>Іноземці</u> (фірми та індивідуальні власники)	–	3,6	3,9	9,8
<u>ВСЬОГО</u>	100	100	100	100

*Інвестиційні трасти, рентні трасти та ін.

За даними [2].

Вказана вище закономірність пов'язана зокрема з логікою комплексної участі корпорацій в організації господарства країни. Багатство концентрується в руках фірм – юридичних осіб. Це, окрім устаткування, основні фонди, насамперед сучасна міська забудова, земля (яка в минулому належала переважно індивідуальним власникам), цінні папери (акції, облігації тощо), патентний фонд та ін. Вони ж зосереджують у своїх руках інтелектуальний потенціал країни, й більш кваліфіковану робочу силу. При цьому чим вищий ранг корпорації за обсягами зосередження капіталу, тим більші в неї можливості активізації підприємницької діяльності. У провідних корпораціях – і вища зарплата, й краща

внутріфінансова система соціального забезпечення. Чим вищий рейтинг фірми, тим вигідніші умови та більший обсяг наданих банками кредитів. Відомо, що транснаціональні й загальнонаціональні корпорації взаємодіють з банками (або з міжнародними банківськими системами), а невеликі фірми можуть розраховувати переважно на кредити місцевих банків. Чим вищий рейтинг корпорації, тим більші у неї можливості зосередження на своїх підприємствах інтелектуального потенціалу. Адже в японській системі освіти серед більше ніж 400 вищих навчальних закладів провідна роль належить невеликому числу університетів першого класу (Токійський державний, приватні токійські “Васеда”, “Кейо”, “Хосей”, “Хітоцубасі”, “Технічний університет” тощо, державні університети в Кіото, Осака, Кобе, Фукуока, Саппоро, Сендай тощо), які відбирають до себе при вступі найбільш талановитих випускників середньої школи. Саме ці вузи є “кузнями кадрів” не тільки для науки, а також для великого бізнесу і для урядових структур.

Поскільки у руках великих корпорацій зосереджені потужні фінансові, організаційні та інтелектуальні можливості, вони починають вникати в справи і поза межами власне підприємницької діяльності. Так, оскільки законодавство Японії не забороняє політичних пожертвувань, то великий бізнес не тільки підтримує ті чи інші політичні сили, але й безпосередньо впливає на хід передвиборної боротьби. Поява фірм у культурному житті країни теж має свою логіку. Встановлюється контроль за видавничою справою в цілому та за роботою мас-медіа особливо. Підтримуються працівники мистецтва, музеї, театри, шоу-бізнес, а відтак останній залучається і до рекламної підприємницької діяльності. Нарешті, фінансуються міжнародні культурні зв'язки й просвітницька діяльність. Корпорації вкладають кошти у наукові дослідження і в розбудову системи освіти, особливо вищої. При цьому справа не обмежується лише фінансовою підтримкою університетів та загальноосвітньої школи (в Японії технічна оснащеність усіх, навіть периферійних шкіл чи не найкраща у світі), що цілком зрозуміло з огляду на необхідність якісної підготовки робочої сили, вища школа отримує замовлення на виконання науково-дослідних робіт. Важливу роль виконують і різноманітні фонди (багато з них мають імена тих фірм, що їх заснували). Вони надають стипендії студентам, спонсорують різні, в тому числі міжнародні науково-дослідні програми, конференції а також програми культурних зв'язків з країнами та регіонами світу й багато іншого.

Ще одна закономірність пов'язана з логікою структурування будови самого корпоративного сектора японської економіки. Справа в тому, що юридичні особи володіють акціями для забезпечення та установаження міжфірмових зв'язків, тобто акції у першу чергу виступають як цінні папери, котрі дозволяють контролювати ситуацію в економічних процесах (цілком зрозуміло, що це

не позбавляє їх функції засобу отримання прибутку або функції товару на фондовому ринку), сприяти справі комбінування й кооперування у виробленні продукції, будувати різного роду міжфірмові утворення, в основі яких лежать закономірності побудови фінансово-виробничих, різноманітних технологічних (енерго-виробничих) і маркетингових систем. Володіння акціями юридичними особами може бути одностороннім або взаємним. Реалії економічного життя Японії полягають у тому, що провідною формою концентрації акціонерної власності є утворення конгломератів взаємної акціонерної власності. При чому, значною мірою це “перехресна” взаємна акціонерна власність великих множин юридичних осіб.

“Перехресне” взаємне володіння акціями практикується угрупованнями виробничих та обслуговуючих фірм, банків, страхових фірм тощо для того, щоб забезпечити взаємний контроль і підтримку в ділових відносинах. Воно є важливою складовою мережі “сталих акціонерів”, які цілеспрямовано плекаються японськими корпораціями для забезпечення сприятливого середовища своїй господарській діяльності. Історично ця практика сягає коренями організації “дзайбацу” – довоєнних угруповань фінансово-промислового капіталу, в яких всі їх члени (часом пов’язані ще й родинними зв’язками) взаємно володіли акціонерним капіталом згрупованих фірм.

Після війни старі “дзайбацу”, згідно з антигестівським законом, було розпорошено, але натомість, частково на основі реанімації горизонтальних міжфірмових та міжбанківських взаємозв’язків, виникли нові типи корпоративних угруповань – “Кейрецу”, “Сюдан”, “Тьокай” тощо.

Угруповання типу “Кейрецу”, в яких переважають схеми двостороннього взаємного володіння акціонерним капіталом, сформувалися навколо комерційних (так званих “міських”) банків, комплексних торгових фірм (“Соґо сьося”) або великих промислових концернів. Вони використовують взаємне володіння акціями для зміцнення внутрігрупових зв’язків. Головна корпорація угруповання користується ними також для організації системи дочірніх і внучатних фірм. Практика 80-х рр. показує, що для контролю над угрупованням пакет взаємної акціонерної власності має становити 1/4–1/5 його сумарного акціонерного капіталу. В угрупованнях типу “Сюдан” взаємне володіння акціями має переважно матричну форму, коли кожен з членів системи володіє акціями інших членів.

Крім того, перехресне спільне володіння акціями широко практикується корпораціями, які мають регулярні бізнесові стосунки одна з одною, – такими, як фірми оптової торгівлі та фірми-посередники, банки і страхові агенства – навіть у тому разі, коли вони формально не входять у те чи інше угруповання. Це робиться, головним чином, для організації взаємної підтримки, щоб про-

довжити старі або зорганізувати нові ділові зв'язки. В формуванні мереж взаємного володіння акціями беруть участь і інституційні інвестори – такі, як трастові та пенсійні фонди, страхові фірми. Вони формують портфелі для забезпечення виконання своїх довгострокових фінансових проєктів.

З інших аспектів будови й роботи корпоративного сектора варто звернути увагу на своєрідність міжфірмової конкуренції в умовах японської економіки. Здавалось би, за однаково високого технологічного рівня виробництва і виготовленої продукції провідних фірм Японії, що діють у тій чи іншій галузі, при незначних можливостях маневру у ціноутворенні за таких обставин та ще й в умовах функціонування економіки, в якій діють потужні конгломерати колективної акціонерної власності, мають переважати монопольні форми організації підприємництва. Але насправді у сучасному господарстві країни переважають конкурентні засади підприємницької діяльності, а не монопольні.

Японське монопольне господарство функціонує в умовах доволі жорсткої конкуренції у силу таких причин.

По-перше, в країні немає жодної цілком монополізованої галузі. Й хоча за формальними ознаками левову частку того чи іншого сегмента ринку контролює обмежена кількість фірм (часом, 3–5), але за кожною з них стоять потужні угруповання капіталу тих чи інших корпоративних груп з наслідками, що з цього випливають.

По-друге, у будь-якій галузі господарства або міжгалузевій системі, великі підприємства становлять лише її ядро і належать, як правило, різним фінансово-корпоративним угрупованням. Отже, в межах технологічно взаємозв'язаної міжгалузевої системи поєднуються елементи взаємодії між тими корпораціями, які пов'язані взаємним володінням акціонерним капіталом, та елементом жорсткої конкуренції їх з компаніями інших угруповань або з самостійно діючими фірмами.

По-третє, важливий фактор конкуренції – велика кількість малих і середніх підприємств. Їх роль у господарстві Японії завжди була більш значною, ніж в інших економічно розвинених країнах. Образно економіку Японії навіть називають економікою "з подвійним дном". З одного боку, дрібні й середні підприємства тут виконують роль своєрідного амортизатора, першими приймаючи на себе удари економічних бід та криз. З другого, в японських "Кейрецу" традиційно навколо тієї чи іншої головної корпорації групуються дрібніші підприємства, і для них боротьба за право участі в діяльності угруповання становить важливий момент виживання в умовах конкуренції.

Зрештою, велике значення конкуренції у комерційній діяльності в Японії пояснюється також розвитком попиту на ринку, постійною зміною внутрішньої структури останнього, динамікою його меж. З переходом до інформацій-

но-технологічної моделі розвитку значення цих факторів у збереженні засад конкурентності в підприємницькій діяльності буде ще більше зростати.

* * *

В організації життєдіяльності господарства й підприємництва в Японії велику роль відіграє держава. Доля її власності у господарстві вкрай незначна, але в країні склалися сталі системи державного регулювання та програмування, які дозволяють проводити послідовну економічну політику, спрямовану на забезпечення національних інтересів.

Система державного регулювання має не тільки необхідний набір урядових інститутів (Сейфу), а й багатий допоміжний арсенал дорадчих бюрократичних служб (Канрьо) загальнонаціонального й місцевого рівнів. Держава через міністерства зовнішньої торгівлі та промисловості, сільського господарства, фінансів, управління економічного планування, різноманітні спеціальні комісії й комітети активно впливає на різні сфери економічного життя. В першу чергу це регулювання господарського зростання (темпи, структурні пропорції, віднайдення фінансових можливостей фінансування тощо), контроль над процесами конкуренції та формуванням структур власності, сприяння розвитку освіти і науки, організація кредиту й грошового обігу, розробка стратегії зовнішньоекономічних зв'язків та ін. Вплив держави здійснюється шляхом опосередкованих, переважно економічних засобів – регулюванням податків, позик, кредитів, відсоткових ставок, пільг, встановленням систем пріоритетів, митної політики тощо. Хоча важливу роль відіграло і, власне, адміністрування (Гьосей сідо), “японський” стиль якого полягає у наданні рекомендацій, порад, “усних розпоряджень” корпораціям заради проведення певної економічної політики держави.

Японія має систему державного програмування – одну з найбільш ефективних серед економічно розвинених країн. Починаючи з перших повоєнних років, тут втілено у життя серію довгострокових планів економічного розвитку. В сучасному вигляді державне програмування діє на трьох рівнях. По-перше, розробляються так звані комплексні плани (Соґо кейкаку), тобто довгострокові програми-прогнози, які окреслюють параметри перспективного стану господарства Японії на певний період. Слід підкреслити, що у таких планах прогнози регіонального розвитку займають чільне місце. По-друге, уряд постійно приймає та реалізує середньострокові плани, в яких виконуються конкретні завдання економічної політики (промислової, аграрної, фінансової й т. д.) на строк 5–10 років. По-третє, проводиться щорічне бюджетне планування, в основі якого – реалізація конкретних економічних програм і планування руху фінансів у системі спеціальних рахунків держави. Відповідальність за складання та реалізацію господарських планів несе державне Управління економічного планування, а також усі міністерства, насамперед фінансів.

Важливим інструментом керування підприємницькою діяльністю в Японії протягом другої половини ХХ ст. була послідовно здійснювана державна економічна політика, яка мала протекціоністський характер. Особливо активно вона проводилася у сфері промисловості й зовнішньої торгівлі та фінансовій. Країна також завжди здійснювала цілеспрямовану регіональну аграрну й екологічну політику тощо.

Фінансова політика держави спиралась на роботу інститутів відповідної сфери. У ній поєднувалися централізація діяльності фінансової системи країни з автономністю окремих її частин. Ця система в Японії складається з чотирьох взаємозв'язаних частин: 1) центрального бюджету (загальний рахунок уряду); 2) місцевих бюджетів; 3) спеціальних рахунків (автономні бюджети уряду та місцевих адміністрацій); 4) рахунку щорічної програми інвестицій і позик.

Центральний бюджет уряду має хорошу базу свого формування завдяки довгостроковим високим показникам зростання ВВП держави. Однак й у кризові періоди проблеми формування бюджету ніколи не вирішувалися ні за рахунок емісії, ні за рахунок збільшення оподаткування. Більше того, в часи, коли зривувалась база оподаткування, держава вдавалась до застосування різноманітних податкових пільг. Проблеми ж віднайдень коштів вирішувалися за рахунок державних позик та збільшення державного боргу. Місцеві бюджети (47 префектуральних, майже 650 міських й 3 тис. сільських) набагато перевищують розміри державного бюджету, але значною мірою формуються шляхом надходження коштів з центру. Саме на них лягають основні витрати на освіту, охорону здоров'я, оплату комунальних служб. Спеціальні рахунки включають рахунки державної підприємницької діяльності, рахунки стратегічного регулювання (створення державних продовольчих запасів, резервів валюти тощо), страхові (соціальне страхування, а також експорту тощо), кредитно-інвестиційні й розподільчі. Існує рахунок щорічної програми інвестицій і позик. Саме завдяки йому забезпечуються державне регулювання інноваційної та інвестиційної діяльності й антикризові заходи.

Важливими засадами фінансової політики є: а) значна диверсифікація відповідної системи, яка надає широкі можливості мобільного маневру ресурсами; б) всіляке оберігання від надмірного тиску платників податків (а головна їх частина – корпорації) – основної бази надходження коштів; в) активна участь місцевих органів влади у поточних витратах держави на соціальні потреби; г) дійова участь держави в інвестиційному процесі, що давало можливість у 60-ті – 70-ті рр. вкладати значні кошти в техніко-економічну інфраструктуру, а у 80-ті – 90-ті – в соціальну інфраструктуру; д) проведення державою послідовної протекціоністської політики в інноваційних процесах у тих галузях, які визначають перспективи науково-технічного прогресу.

Промислова політика держави полягає в застосуванні різноманітних заходів для маневру ресурсами і реорганізації різноманітних виробництв у галузях або життєво важливих для держави, або в тих, що визначають її майбутнє. Основним провідником цієї політики є міністерство зовнішньої торгівлі й промисловості.

Промислова політика Японії змінювалася на різних етапах її економічного розвитку. У 50-ті – 60-ті рр. держава спочатку сприяла розвитку базових виробництв – таких, як металургійна, вугільна, нафтопереробна промисловість, електроенергетика, машинобудування та залізничний транспорт. З середини 60-х більше уваги стало приділятися розвитку виробництв з наукомісткими технологіями, наприклад, автомобілебудуванню, нафтохімії й електронній промисловості. В 70-ті – 80-ті рр. пріоритетними стали наукомісткі галузі (галузі високих технологій). Спочатку це були виробництво інтегральних схем і тонкої кераміки, комп'ютерів, верстатів з ЧПУ, потім роботів та гнучких виробничих систем, ракетно-космічна промисловість. У 90-ті рр. на провідне місце висуваються виготовлення техніки для індустрії інформації, для оптико-волоконного зв'язку, біоіндустрія на основі технологій генної інженерії, фармацевтична промисловість тощо.

Зовнішньоторгова політика теж змінювалася протягом вищезазначених етапів розвитку. На першому етапі стратегія підтримки експорту й стримування імпорту виходила з того, що: а) Японія – країна з бідними ресурсами і вимушена їх імпортувати; б) для того щоб оплатити імпорт слід нарощувати експорт товарів; в) а отже, слід підтримувати розвиток обробної промисловості. Підтримка останньої супроводжувалася захистом національного ринку не тільки від більш дешевих товарів із-за кордону, а й зарубіжних прямих інвестицій та позик аж до того часу, доки обробна промисловість країни не стала конкурентоздатною.

Після вступу в ГАТТ і ОЕСД у середині 60-х Японія вимушена була зняти тарифні обмеження доступу на її ринки по більшості товарних позицій, але продовжувала активно застосовувати нетарифні обмеження. Найдовше тривав захист внутрішнього сільськогосподарського й продовольчого ринку. З середини 70-х (після світової “нафтової кризи”) діловим колам Японії довелося вирішувати більш складні проблеми зовнішньоекономічних відносин. З одного боку, зріс “сировинний націоналізм” країн – постачальників сировини, з другого – економічно розвинені держави Заходу почали обмежувати експансію японських товарів обробної промисловості на свої ринки. Розгорнулися “електронні”, “автомобільні”, “текстильні” війни тощо. На це Японія відповіла активізацією міжнародно-правової та переговорної діяльності, яка отримала назву “економічної дипломатії” [3].

* * *

Отже, державно-корпоративний комплекс Японії, який репрезентований двома основними блоками – державним і корпоративним, що становить основу будови її сучасної економіки. Слід лише підкреслити значення одного компонента цієї системи, діяльність якого відіграє об'єднуючу й координуючу роль у взаємодії функціонерів обох блоків (тобто урядовців різних рівнів та представників ділових кіл), – це фінансово-корпоративні кола, що взаємодіють з квазідержавними координуючими інституціями (дзайкай). Саме в їх середовищі пов'язується й координується діяльність держави й корпоративного капіталу [4].

Об'єднані фінансово-корпоративні кола – дзайкай – справляють значний вплив на дії уряду та водночас виступають посередником впливу всього корпоративного комплексу на уряд і парламент. Зворотний вплив виглядає дещо опосередковано. Він проявляється через дію розгалуженої системи державних бюрократичних установ (канрьо), яка впливає на дії фінансових кіл, а з тим і на весь корпоративний блок. Прямий же вплив уряду на дії фірм досить незначний: контакти державного блоку з корпоративним знаходяться під пильним контролем фінансового ядра.

Діяльність же сучасного корпоративного комплексу являє собою сукупну взаємодію різноякісних господарських утворень, принципові відмінності між якими полягають у тому, що в основі їх формування та функціонування лежать різні відносини та процеси. Це не тільки згадані вище різновиди володіння власністю, а й різновиди зв'язків між елементами системи, відмінності масштабів цих елементів, а також сила і спрямованість зв'язків між ними. Найбільш поширеними є “пірамідальні” системи багатоярусних субпідрядів, вертикально-горизонтальні підприємницькі системи “кейрецу”, фінансово-монополістичні групи “кьодайкігьо сюдан”, галузеві та міжгалузеві системи “гьокай” [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. НИХОН КОКУСЕЙ ДЗУЕ 2000. – Токіо: Кокусейся, 2000. – С. 542
2. The MIT Encyclopedia of the Japanese Economy / By Robert C. Hsu. – Cambridge Ms.–London: Massachusetts Institute of Technology, 1999. – P. 523
3. Ніхон боекі токухон. – Токіо: Тойо кейдзай сімпося, 1995. – С. 275
4. Окумура Хіросі. Ходзін сіхонсюгі: кайся хон'і-но тайкей. – Токіо: Асахі сімбунся, 1992. – С. 365.
5. Курганська А. Б., Яценко Б. П. Територіальна система управління в корпоративному комплексі Японії // Український географічний журнал. – 1998. – №2. – С. 36–39.